

ПОСТМОДЕРНА ОСОБИСТІТЬ У ДИНАМІЦІ САМОКОНСТРУЮВАННЯ

Т.М.Титаренко

Resume. The cultural modern context that promotes the transformation of established personal structure to process is analyzed in the article. There are considered such postmodern personality traits as sensitivity to cultural polyphony, fluidity, non-hierarchicalness, contestuality. The attention is accented to the meaningfulness of psychological space for the formation of the life-stories next versions about themselves and their lives.

Keywords: postmodern identity, self-constructing, life world, me-as-narrative.

Резюме. У статті проаналізовано сучасний культурний контекст, що сприяє перетворенню усталеної особистісної структури на процес. Розглянуто такі риси постмодерної особистості, як чутливість до культурного багатоголосся, плинність, неієрархізованість, контекстуальність. Акцентовану увагу на значущості психологічного простору для формування чергових варіантів історії про себе і власне життя.

Ключові слова: постмодерна особистість, самоконструювання, життєвий світ, Я-як-нарратив.

Резюме. В статье проанализирован современный культурный контекст, способствующий превращению устойчивой личностной структуры в процесс. Рассмотрены такие черты постмодерной личности, как чувствительность к культурному многоголосию, текучесть, неієрархізованість, контекстуальность. Акцентируется внимание на значении психологического пространства для формирования очередных вариантов истории о себе и своей жизни.

Ключевые слова: постмодерная личность, самоконструирование, жизненный мир, Я-как-нарратив.

За розрахунками вчених, видові Homo sapiens тепер «за сорок» [див. 3]. Людство перебуває в зрілому віці, коли вже доспіла потреба асимілювати набутий досвід і спрогнозувати майбутнє. Кажуть, попереду в Homo sapiens ще 30-50 тисяч років життя. На жаль, у кожного конкретного його представника цих років відчутно менше. Отже, актуальність осмислення нових умов, у яких конструює себе сучасна особистість, не викликає сумнівів. Метою статті є спроба концептуалізації поняття „особистість” у постмодерному дискурсі.

Намагаючись уявити сучасний світ, у якому живе, який конструює постмодерна особистість, я чомусь поринаю у враження від останніх фільмів Кіри Муратової. Відчуваючи на собі наслідки візуального повороту в гуманітарних науках, пригадую багатоплановість і несподіваність „Настроювача”. Цю стрічку можна дивитися з будь-якого місця, нічого не втрачаючи, а, навпаки, помічаючи дедалі новіші й новіші нюанси, зв'язки смислів, переходи контекстів.

Мене заворожує, чарує, гіпнотизує ідіотизм і краса повсякденності в „Чеховських мотивах”. Спочатку йдуть споглядально-медитативні кадри з телями, свійськими тваринами, дощем, дітьми, потім свідомість фіксує нестерпно гугняві голоси учасників обіду. Це вже не вербальна реальність, не

розмова, не діалоги, а радше сучасна музика. У кожного члена сім'ї своя окрема мелодія, і ніхто нікого не слухає, усі звучать атонально, автономно, водночас якимсь дивом створюючи в'язке багатоголосся безсенсовності, нав'язливої й убогої. А далі – довга-довга-довга процедура вінчання в сільській церкві із самозаглибленими священиками і напівп'яним натовпом міської „крутизни”. А далі – туга, відчай, страх, бунт та інші „інтенсивності” (як назвав би їх Ж.-Ф.Ліотар) буденного життя, дивні, передбачувані, набридлі.

Як формулює К.Джерджен, „якщо ви часом починаєте сумніватися в тому, що за фальшивістю сховане справжнє Я, і відчуваєте, що маска, можливо, і є справжнім обличчям, що „імідж – усе”, ви вступаєте в новий світ постмодерної свідомості” [10, с.59].

Поліфонічний, яскраво-жахливий, відсторонений і впізнаваний відеотекст створено Кірою Муратовою в „Трьох історіях”, де ніхто нічого не ускладнює, не моралізує, нікого не виховує, ні до чого не закликає. Режисер фіксує прояви життя такими, якими вони є, без коментарів та оцінок, емпатії і проповідей. А глядач не просто відчуває свою присутність і впізнає картинку, показані на екрані. Він реально продовжує бачити яблука, розсипані в траві навколо крісла-гойдалки, де помер старий інвалід-психіатр, отруєний маленькою дівчинкою. Запам'ятовує бридко-жирне припортове море, у якому тоне немолода жінка, що колись залишила свою доньку в пологовому будинку. Глядач слухає пташиний спів голосів героїв, які, незважаючи ні на що, зливаються в непередаванну вітальність, у звучання життєвості.

Тут, безсумнівно, відчувається нова, постмодерна площинність або відсутність глибини, нова поверховість у буквальному розумінні цього слова, про яку пише відомий дослідник постмодернізму Ф.Джеймісон [1, с. 31]. Але хіба це не та сама знайома кожному поверховість, яку створює потік повсякденності, де колажно поєднуються реальні події, уривки теленовин, розповіді сусідів, прочитані поспіхом сторінки книжок, пригадані дитячі враження, ділові е-мейли, приватні SMS-ки, загадкові сни, підслухані випадково в маршрутці чужі телефонні розмови?

Нині зникає, знецінюється об'єктивний світ, у якому існує герой фільму, у якому живе особистість. Залишається лише множина текстів, що фіксують різні стежинки, різні модальності життя. Колишня модерністська менторськи-повчальна глибина перетворюється у фільмах Кіри Муратової на заплутану інтертекстуальність, яка ніби ковзає по поверхні свідомості глядача.

І все ж якось дивно виникають згустки сенсу – про смерть, старість, байдужість, не-кохання. Так із свідка, пасивного спостерігача, юзера кожний, хто бачить ці винятково талановиті фільми, стає співавтором, співрозмовником, рівноправним створювачем реальності, яку бачить на екрані. Реальності, що складається з мозаїки своїх і чужих, значущих і випадкових контекстів.

Звернуся ще до однієї стрічки Кіри Муратової – „Насолоди”, ілюструючи таку особливість постмодерної культури, як згасання афекту. Не дуже характерний для чорно-білої Муратової кольоровий фільм зі смаком показує самодостатність моря, степу, коней, перегонів, цирку. Замість глибокого переживання виникає „дивна, компенсаційна, декоративна веселість”, про яку в іншому – живописному – контексті пише Джеймісон [1, с. 30-31].

Особистість ніби звільняється не лише від характерної для модернізму тривоги, а й від будь-якого іншого почуття. На думку Джеймісона, це відбувається тому, що вже не існує Я (Self), наявного для того, щоб ці почуття породжувати [1, с.36]. Насправді це Я є, але воно не наповнене соліпсизмом, не надто індивідуалізоване, не хоче страждати, мучитися, терзатися, щоб зростати, розвиватися, змінюватися. Натомість обирається можливість насолоджуватися, кайфувати, нудьгувати, навіть тужити, живучи сьогоденням, розчиняючись у ньому.

У фільмі „Насолоди” улюблена актриса Муратової Рената Литвинова постійно проголошує дивні шизофренічні монологи, отримуючи задоволення від свого далекого від цілеспрямованості, якогось випадкового, необов’язкового сприймання, мислення, існування. Це задоволення якимось передається глядачеві, а точніше – конструюється разом із ним. Почуття і думки героїні вільно плавають на поверхні зображення, здаючись такими, що не мають господаря, спільними з глядачем, імперсональними.

Як зауважує Джеймісон, кінець буржуазного Его безперечно тягне за собою кінець психопатології Его [1, с.36]. І нав’язливі запитання героїні Литвинової „Ти понесеш мою труну?” вже не сприймаються як підтвердження діагнозу. Це просто зачарування тягучим і нескінченним теперішнім. Просто дозвіл на іншість, інакшість.

Постмодерна особистість далека від усталеної, досягнутої ідентичності. Вона готова включатися в нові й нові пригоди, де, можливо, знайде або втратить якусь частку себе. Навіть такі звично стабільні характеристики ідентичності, як вік чи гендер, уже не є якорями, що утримують особистість у бурхливому морі її життя. Усе навколо і всередині людини є плинним, змінюваним, нестатичним. Непорушна, гармонізована, зріла „Я-концепція”, якої ми колись досягнемо, залишається лише в спогадах, підручниках, мріях.

За Джердженом, який ще 1992 року написав провокативну статтю під назвою „Занепад і загибель особистості”, усталена, фіксована ідентичність багато в чому лімітує людину. Він постулював, що ті, хто демонструє різнобічність і гнучкість, є здоровішими й повноціннішими. Старі чесноти послідовності та істинності обмежені. Виступаючи за фіксовану ідентичність, ми обираємо влаштований і передбачуваний життєвий шлях, надійність, почуття безпеки, спокою. Нас жахає сама тільки думка про те, що все це може зникнути. Але ми не живемо більше у світі, у якому цінуються саме такі способи життя. І навіть якщо це боляче, нам усе-таки потрібно ставити під питання адекватність минулих традицій викликам сьогодення [10, с.59].

Класична картина світу передбачала умоглядне, абстрактне бачення особистості поза її конкретною життєвою ситуацією, незважаючи на значуще оточення, стан суспільства, постаті експериментатора, автора, читача. Так проявлялася віра в її величність Об'єктивність. Розвиток особистості класичного типу було лінійно детерміновано і векторно спрямовано від народження до смерті.

Таку передбачувану класичну особистість можна певною мірою ототожнити з „романтичним Я”, що досягло свого розквіту ще в ХУІІІ ст. Це Я, на думку Джерджена, має могутні внутрішні сили, темні пристрасті, глибокий внутрішній світ, який називають душею, джерелом натхнення, творчості, моральної мужності. Коли сучасні психотерапевти говорять про тенденції до самоактуалізації, катарсис, захисні механізми чи ребефинг, вони не дають згаснути романтичному вогнищу. Але для більшості роман із романтизмом уже давно закінчено [10, с.60].

Свого часу під впливом індустріалізації, світових війн та наукових відкриттів класичний період розвитку науки змінився на некласичний. Особистість перетворилася на систему, що вже не дистанціювалася від реальності, у якій існувала, зберігаючи свій дорогоцінний внутрішній світ. Вона почала сприйматися як така, що перебуває всередині світу і зумовлюється ним. Характеризуючи її динаміку, дослідник тепер визначав потенційно можливі дії і вчинки. Причини, що визначали особистісні зміни, стали не абсолютними, а відносними, імовірнісними. За Джердженом, захоплення віднині викликав не внутрішній світ, у який треба було занурюватися. Важливішими стали перспективи, можливості, бажання „займатися справою”, „іти в ногу з прогресом”. „Якщо романтики поміщали в центр існування драму, пристрасть і глибину, то модерністи (в американському варіанті – Т.Т.) цінувати ефективність дії, рівне і стабільне функціонування, досягнення цілі” [10, с.60].

Некласична, або модерна особистість Європи переживала тиск із боку суспільства, прагнучи свободи. Як зауважує М.Епштейн, в екзистенціалізмі початку-середини ХХ ст. розрив людини з людством набуває етико-психологічних обрисів – як нездоланна самотність індивіда, неможливість спілкування, безсенсовність буття, криза „сутнісної, родової” основи особистості [9].

У постмодерну епоху поняття поля, простору, ситуації, контексту починають домінувати порівняно з модерністською епохою з її акцентом на індивідуалізмі, автономії, персональній відповідальності. Наголошується на соціальному конструюванні реальності, що стосовно особистості стає конституюванням себе і світу, самотворенням у діалозі з ним.

Зрозуміло, що епоха модерну нікуди не зникла. Вона триває, особливо на нашому пострадянському просторі, співіснуючи із зародками постмодерну. Персонологи продовжують ставити характерні для модернізму екзистенційні питання, і далеко не кожний сприймає особистість як рефлексивний проект, а реальність – як середовище знаків.

Особливо активно живе модерна особистість у дослідженнях тих психологів, які сприймають людей як істот дуже схожих на машини, а за головний інгредієнт Я вважають мислення, пізнання, улаштоване як комп'ютер. Вони гадають, що за допомогою соціальної інженерії правильні особистості можна буде виробляти, як автомобільні мотори. А якщо виникнуть певні розлади, то терапевти, як механіки, усе знову налагодять [10, с.61].

Однією з характерних рис постмодерну стає зміна ціннісних пріоритетів, зсув від „матеріалістичних” цінностей, коли головними для людини були економічна стабільність та фізична безпека, до цінностей „постматеріальних”, коли на перший план виходять самореалізація і якість життя. Дослідження свідчать, що економічний розвиток, культурні та політичні зміни йдуть пліч-о-пліч. Якщо, наприклад, певне суспільство встало на шлях індустріалізації, то за цим настає цілий синдром змін, серед яких, наприклад, зменшення відмінностей у гендерних ролях. А коли далі економічне зростання вже не дає відчутних результатів, наприклад, у тривалості життя, з'являються паростки постмодернізму. Норми індустріального суспільства з їхньою націленістю на дисципліну, успіх, досягнення поступаються місцем перед широким вибором життєвих стилів і способів самовиразу. Все більш значущими стають потреби в спілкуванні, визнанні, інтелектуальному та естетичному задоволенні. Як пише Р. Інглгарт, постматеріалістам властива більш висока розвиненість і вони краще артикулюють свої позиції. Економічна безпека, хоча й залишається бажаною, уже не є синонімом щастя, важливішим стає суб'єктивне благополуччя. Замість пошуку високої зарплатні людина тепер шукає цікаву, осмислену роботу, більше думає про сенс і призначення свого життя [2].

До того ж, наприкінці ХХ-початку ХХІ ст. стара й набридла проблема відчуження людини від суспільства, її самотності, некомунікабельності перестає бути проблемою. Яким чином? А просто знімається феномен єдиної для всіх реальності. Як пише М.Епштейн, реальність не відчужується, уречевлюється або втрачає сенс – вона зникає, а разом із нею зникає й загальний субстрат людського досвіду, змінюючись на численні знаково довірливі і відносні картини світу. Кожна раса, місцевість, кожний вік чи стать створюють свою окрему „реальність”.

Життєвий світ постмодерної особистості не збігається ні із зовнішнім, ні з внутрішнім світами, будучи їхньою рухомою взаємопроекцією, що має простір значущих стосунків і час самотворення. Множинність потенційно можливих ліній розвитку особистості приводить до розуміння життєвої кризи як точки біфуркації, механізму світоперетворення [8].

Відкритість сучасної особистості численним стосункам можна трактувати як її густонаселеність, комунальність. Джерджен навіть пише, що Я „всотує в себе інших”. Завдяки вибухові різноманітних реальних і віртуальних зв'язків ми починаємо бачити, відчувати дуже різні, інколи протилежні способи існування [10, с.62]. Контекстуальність стає однією з атрибутивних характеристик постнекласичної особистості. Занурюючись у

нові й нові контексти, особистість стає поліфонічною, здатною не лише вслухатися в різні „голоси” життя, а й повноцінно відповідати, продукувати їх.

Новий феномен, який за традицією ще називають (і, можливо, називатимуть?) особистістю, не константний, не цілісний, не стабільний, не ієрархізований, не самодостатній. Він радше рухливий, плинний, мозаїчний, процесуальний, колажний. Постмодерна особистість, спираючись на простір своїх стосунків, мандрує з контексту в контекст, змінюючи відповідно до взаємодії з оточенням власну життєву історію, бачення минулого, теперішнього і майбутнього.

На думку сучасних бельгійських дослідників Ж.Сермійн, Р.Девлігера та Дж.Лутса, Self стає амальгамою розрізнених – інколи суперечливих – фрагментів, спогадів, почуттів, подій, ідеалів. Особистість сприймається як гетерогенна колекція певних елементів життєвої історії [11, с.634]. Так виникає метафора Self-як-історії, Я-як-нарративу. Особистість стає схожою на вулик, або, точніше, бджолиний рій, який ніколи не є сталим. Він постійно рухається, гуде, видозмінюється, модифікується [11, с.636].

Колишня чітка, усталена структура особистості (чи то фрейдівська, чи рубінштейнівська, чи платонівська) перетворюється на щось рухливе, ацентроване, неієрархічне. Таку специфічну структуру з легкої руки Ж.Делеза та Ф.Гваттарі називають ризомою. Кожна частка ризоми може взаємодіяти з іншою без заздальгідь заданого порядку, а їхній зв'язок є неповторним, неоднозначним, ексклюзивним [4, с. 361-362].

Ризома – це коренева система, схожа на динамічну, децентровану мережу, яка випускає непередбачувані пагінці у всі боки. Побачити її всю, цілком неможливо, оскільки вона може прибирати найрізноманітніших форм: розгортатися, ділитися на частки, формувати цибулини і бульби. Її найважливішою характеристикою є здатність до численних проникнень будь-куди. У ризомі немає головного шляху, входу або початкового пункту, що виводив би до „істини”, „правди”, „реальності”. Завжди залишається чимало можливих „правд” і „реальностей”, які можна розглядати як соціальні конструкти. Ризома не передбачає чіткої ієрархії, структури, порядку. Будь-яка її частка може виявитися пов'язаною з іншою, а може, навпаки, зруйнувати усталений зв'язок. І всі ці частки ризоми однаково важливі й значущі [11, с.637-638].

До речі, ризома, якщо її перекладати на мову науково-філософської раціональності, характеризується поліморфізмом, з одного боку, і мультифінальністю або навіть нонфінальністю, з другого. Як пише О.Ф.Степаніщев, образ ризоми дуже глибокий. Його онтологічний зміст добре відтворює множинність зв'язків у всезагальній універсальній взаємодії [6].

Постмодерну особистість, що має таку ризоморфну структуру, уже майже неможливо уявити в якомусь завмерлому, однорідному, напівсонному стані. „Self як іменник (стабільний і відносно зафіксований) рушив до Self як дієслова, завжди перебуваючи в процесі”, – як удаło сформулював Б. Дейвіс.

Кожного разу, коли ми говоримо (чи, точніше, розмовляємо, розповідаємо – Т.Т.), народжується нова особистість [див. 11, с.638].

Постмодернізм з його культурною експансією у всій соціальній царині наполягає на первинності поля, а не його центру у вигляді „Я”, первинності простору, а не часу. Від економічної вартості і державної влади до самої структури психіки – усе стає „культурним” у якомусь початковому й неосмисленому сенсі [1, с. 69].

Щезає, зникає якісна різниця між високими і низькими жанрами, між класикою і попсою. Для особистості ця тенденція стає розхитуванням усіма шанованої ієрархії високих і низьких почуттів, значущих і другорядних цінностей, провідних і підпорядкованих мотивів.

Пригадуються нещодавно побачені потьомкінські села Лас-Вегаса з їхнім дикуватим поєднанням непоєданного. Там є іграшкова Венеція, по бірюзових каналах якої можна поплавати на гондолі, слухаючи італійські пісні, компактні єгипетські піраміди, поруч з якими так зручно фотографуватися, купуючи каву в паперових стаканчиках, навіть невеличка Ейфелева вежа, навколо якої розташовано дуже старанно зроблені декорації паризьких бульварів. Усе це блищить, зазиває, шокує, пригнічує, зваблює. І кожна бридка копія, кожний самовдоволеній симулякр пишаються собою, агресивно заперечуючи будь-яку різницю між шедевром і підробкою, ілюзією і реальністю.

Така культура в її елементарному, ембріональному вигляді, хай би який сум і спротив вона викликала, виступає проти герметичного змісту традиційної особистості. Уже не спрацьовує славнозвісна піраміда потреб А.Маслоу. Ніхто тепер не знає і не хоче знати, що таке норма і відхилення, правда і брехня, добро і зло. Життя поступово позбавляється аксіологічних обертонів.

Руйнуючи відмінності між внутрішнім і зовнішнім, високим і низьким, грішним і праведним, постмодернізм пропонує розглядати особистість як річ, яку можна будувати, змінювати, присвоювати і переприсвоювати. Власне теперішнє тепер розглядається як історія, „як минуле специфічного майбутнього” [1, с. 320].

Бачення особистості змінюється завдяки врахуванню її нескінченних можливостей, тенденцій і перспектив.

Згідно з гештальт-підходом, особистість існує лише там і тоді, де є контакт. Насправді вона і є цим контактом [5, с. 45], тобто зустріччю, спілкуванням, буттям разом з іншим. Без контакту особистість знеструмлюється, завмирає, зникає. Домінування просторової логіки не стає домінуванням Значущих Інших, просто їхня наявність або відсутність забезпечують відповідні можливості особистісного самоконструювання. Картографуючи певним чином свої зв'язки з іншими, постсучасні люди видозмінюють свої життєві історії.

Заходячи в контакт, спілкуючись, сучасна особистість намагається підтримувати, підживлювати власний – психологічний – простір, простір її життєвого світу. Цей простір взаємин уже не є таким гостинним, як це

спостерігалось в традиційних культурах. Замість значущого іншого тепер нерідко спостерігається надпродуктивний аутичний розум-мутант комп'ютера, як сказав би Ж.Бодріяр. І все ж у плинному, релятивному, ненадійному соціумі значення психологічного простору збільшується. Щоб змінюватися, людині потрібні інші люди, інакше в неї починається алергія на саму себе.

Висновки. Обираючи способи концептуалізації феномена особистості в постмодерному світі, підкреслимо передусім її динамічність, плинність, багатоплановість, колажність, лінгвістичну фрагментованість. Особистість стає дедалі більш контекстуальною й поліфонічною, відчуваючи на собі інтенсивну культурну експансію та розвиваючи підвищену чутливість до суспільного багатоголосся.

Постмодерна особистість повсякчас змінює себе як наративну конструкцію, складаючи нові й нові історії власного життя. Позбуваючись ієрархічності, цілісності, лінійної детермінованості, єдиного індивідуального стилю, вона отримує децентровану ризоморфну структуру.

Зв'язки особистості з власним оточенням і спрощуються, і серйозно ускладнюються, оскільки кожен може чи то назавжди покинути її життєвий простір, чи стати співавтором її чергового світоутворення, появи нового Self-як-історії. Нові рівні особистісної структури періодично виникають і зникають відповідно до таких функціональних органів, як, наприклад, здатність організовувати і проживати час свого життя історично.

Література.

1. Джеймисон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / Пер. з англ. – К., 2008.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // <http://www.politstudies.ru/arch/authors/235.htm>
3. Кимстач В.Н., Гетманов И.П. // Развитие мира с позиций постнеклассики // <http://conference.kemsu.ru>
4. Мерфі Т. Ризома // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Вінквіста, В.Тейлора. – К., 2003. – С.361-362.
5. Робин Ж.-М. Быть в присутствии другого: этюды по психотерапии. – М. – 2008.
6. Степанищев А.Ф. Полиморфизм и мультифинальность философской рациональности как грани ее единства // Вестник Брянского государственного технического университета. – 2008. – № 4 (20).
7. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К., 2003.
8. Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна // <http://www.emory.edu/INTELNET/bio.html>
9. Gergen K. The decline and the fall of personality // Psychology Today – 1992 – № 25 (6). – P. 59-63.

10. Sermijn J., Devlieger P., Loots G. The Narrative Construction of the Self: Selfhood as a Rhizomatic Story // *Qualitative Inquiry*. – 2008. – Vol.14. – №4. – P. 632-650.